

Římské právo a kanonické právo

Ignác Antonín Hrdina

Následující text nechce prezentovat nějaké vědecké novum, nýbrž je do značné míry shrnutím mých předchozích výzkumů a publikovaných výstupů (v textu na ně bude upozorněno). V tomto smyslu má práce do určité míry kompilační charakter.

Zatímco o vztahu práva římského a kanonického příliš literatury k dispozici není a chronologicky poslední a doposud zřejmě nepřekonanou je monografie profesora římského práva z Fakulty práva, kanonického práva a správy Katolické univerzity v Lublinu Antoni Dębińskiego *Kościół i prawo rzymskie*,¹ obecných monografií, učebních textů a učebnic římského práva od našich vynikajících romanistů (profesorem Leopoldem Heyrovským² počínaje) je i v češtině a slovenštině dostatek.³ Já jsem si pro účely tohoto článku tak trochu z nostalgie vybral vynikající učebnici svých bývalých učitelů na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (na které s vděčností vzpomínám) Jaromíra Kincla a Valentina Urfuse *Římské právo*.⁴

---

¹ Antoni DĘBIŃSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, Lublin: LexisNexis, 2007.

² Zde budiž zmíněna zejména jeho dnes už slavná publikace *Dějiny a systém soukromého práva římského*, která v řadě vydání vyšla nákladem Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a z níž dodnes čeští romanisté rádi čerpají.

³ Zde nechtě jsou ze starší literatury jmenovitě zmíněny alespoň následující (dnes už „klasické“) rozsáhlejší publikace: Miroslav BOHÁČEK, *Nástin přednášek o soukromém právu římském*, Praha: vlastním nákladem, 1945; Milan BARTOŠEK, *Dějiny římského práva*, Praha: Academia, 1995; Josef VANČURA, *Úvod do soukromého práva římského*, Praha: vlastním nákladem, 1923; Otakar SOMMER, *Učebnice soukromého práva římského I.*, Praha: Všehrd, 1933; Otakar SOMMER, *Učebnice soukromého práva římského II.*, Praha: Všehrd, 1946; Karol REBRO, *Římské právo skromné*, Bratislava: Obzor, 1980; Karol REBRO – Peter BLAHO, *Římsko právo*, Bratislava: Manz, 1997; bylo jich ovšem daleko více a vesměs se dočkaly řady vydání. K české „porevoluční“ literatuře týkající se tématu (do roku 2007) srov. David FALADA, „Právněhistorická literatura se zaměřením na římské právo, kanonické právo a obecné právní dějiny po roce 1989,“ *Právněhistorické studie* 39 (2007): 33–39.

⁴ Jaromír KINCL – Valentin URFUS, *Římské právo*, Praha: Panorama, 1990. Jde o první vydání, z kterého jsem na Právnické fakultě UK kdysi sám studoval. Monografie se ovšem dočkala řady dalších vydání (za autorské spoluúčasti profesora PF UK z Katedry právních dějin Michala Skřejpka).

Vlastní stať se člení do dvou částí. V té první bude podán ve vší možné stručnosti úvod do římského práva a jeho vývoje, předmětem té druhé bude vztah římského práva a práva katolické církve v jednotlivých etapách jeho vývoje, jak je tradičně rozčlenil kardinál Pietro Gasparri ve své předmluvě ke Kodexu kanonického práva z roku 1917.

1. ÚVOD DO ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Říkává se (a jistě na tom mnoho je), že evropská civilizace stojí (dnes je snad třeba spíše říci: stávala) na třech pilířích: na židovsko-křesťanském monoteismu, na řecké antické filosofii a na římském právu. My se teď budeme chvíli věnovat tomu posledně zmíněnému fenoménu.

Právo je obvykle produktem a instrumentem státu (popř. nějakého předstátního útvaru). Ale že to neplatí absolutně a že právo není nutně jakoby „přiklíženo“ k státu, jak to tvrdí ještě dnes zatvrzelí etatisté,⁵ to potvrzuje nejen právo kanonické (a dále i právo mezinárodní veřejné a právo unijní), nýbrž i právo římské: po tisíc let provázelo římskou stát-nost, ale poté díky své recepci žije dále v právních řádech jednotlivých států.

1.1 Římské právo ve svých vývojových etapách

O nejstarším období archaického římského práva v tzv. době královské před polovinou prvního tisíciletí před Kristem toho mnoho nevíme. Primitivní právní instituty odpovídají zemědělskému charakteru státu, výrazné je spojení práva a náboženství⁶ a právní vědou se zabývají zejména pontifikové.

Lépe jsme na tom s informacemi v období římské republiky. Hlavním, ovšem nedochovaným pramenem římského práva té doby byl Zákon 12 desek (*Lex XII Tabularum*) z poloviny 5. století před Kristem, který byl na patricijích vynucen plebeji. Roku 454 do Řecka přichází komise

⁵ Za jejich „koryfeje“ lze považovat prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc. Dr.h.c. z Právnické fakulty UK v Praze.

⁶ K tomu srov. např. Michal SKŘEJPEK, *Ius et religio. Právo a náboženství ve starém Římě*, Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999.

pro obhlédnutí tamních zákonů, po návratu zvolily centuriátní komi-
cie (*comitia centuriata*) sbor deseti zákonodárců (*X viri legibus scribundis*)
a deset jimi vypracovaných desek bylo schváleno komiciemi. Další rok
decemvirové doplnili zákon o dvě další desky; jejich následný pokus
o samovládu byl sice smeten, ale dvě desky byly komiciemi přijaty. Dva-
náct desek zákona bylo veřejně vystaveno na římském fóru a ještě Cicero
o sobě píše, že se je musel učit *ut carmen necessarium* („jako povinnou
báseň“).⁷ Text se dochoval jen fragmentárně z citací, první pokus o re-
konstrukci pochází od Jakoba Gothofreda v 17. stol.; z nových vyniká
pokus německého romanisty Otto Lenela. Známe jej tedy hlavně z citací
právníků. Nebyl systematickým zpracováním celého práva, nýbrž jen
norem nejdůležitějších nebo sporných (fragmenty obsahují právo rodin-
né, dědické, trestní, správní...). Titus Livius o Zákonu XII desek píše,
že jsou *fons omnis publici privatique iuris* („pramen veškerého veřejného
i soukromého práva“),⁸ a jako takový byl po celá staletí vykládán a ko-
mentován; jeho autorita byla uznávána ještě za Justiniána. Vedle Zákonu
XII desek patřila k pramenům civilního čili občanského římského práva
(*jus civile, jus Quiritium*) také komiciální legislativa (*leges*), pontifikální
jurisprudence a (alespoň podle Pomponia) také legisakce neboli ustálené
žalobní formule.⁹

Toto právo bylo pokrokové a vyhovující v době malého římského
městského státu (římské *polis*), ale zastarávalo s postupem hospodářské-
ho a společenského vývoje, tj. s přechodem od primitivní malovýroby
a otroctví patriarchálního typu k všemocnému impériu, hospodářsky
založenému na otrokářské velkovýrobě a exploataci provincií. Tuto dis-
krepanci mezi starým právem (navíc přístupným jen římským občanům
– *cives Romani*) a novými poměry, která byla umocněna určitou petrifika-
cí civilního práva, velmi úspěšně řešila zvláštní magistratura se soudní
jurisdikcí, tzv. prétor (*praetor urbanus*),¹⁰ postavený Liciniovým zákonem
(*Leges Liciniae Sextiae*) roku 367 př. Kr. po bok konzulům jakožto jejich
conlega minor. Prétor mohl původně (a to v první fázi civilního soudního

⁷ *De legibus*, 2, 23, 59.

⁸ *Ab Urbe condita*, XII, 34.

⁹ Následující text reprodukuje můj článek: Ignác Antonín HRDINA, „Bonum et aequum – pohled do právních dějin. K životnímu jubileu Prof. JUDr. ThDr. Miroslava Zedníčka,“ *Revue církevního práva – Church Law Review* 34, č. 2 (2006): 107–118.

¹⁰ Na rozdíl od tzv. cizineckého prétora (*praetor peregrinus*), jehož úřad vznikl až v polo-
vině 3. stol. př. Kr.; cizinecký prétor řešil spory mezi římskými občany a cizinci, popř.
mezi cizinci na římském území.

procesu – tedy *in jure*) projednávat pouze ty nároky, které se doslova opíraly o znění určité normy civilního práva (proto také byl prétor nazýván *minister legum* – „služebník práva“). To však zákonitě vedlo k situacím, v nichž by prétor musel zamítnout žaloby, které se sice zdály být spravedlivými, avšak neměly oporu v přežilém civilním právu, a naopak k takovým, v nichž by musel dát za pravdu žalobám, které se o civilní právo opíraly, ale jejichž aplikace se tehdy jevila již jako zastaralá a nespravedlivá. Jednalo se snad zejména o případy, kdy smluvní strany v důvěře ve vzájemnou slušnost opomenuly formality civilního práva a o věc následně vyvstal spor. Proto se prétor stále častěji odhodlával jednat samostatně a z moci svého impéria v rozporu s právní normou, tedy vlastně *nezákonně*¹¹ (a s rizikem *intercesse*, popř. – po skončení funkce – žaloby pro zneužívání úřadu) a stále častěji povoloval konání soudního řízení i tam, kde se zákonná norma přežila a kde nebyla k dispozici jinak nutná typizovaná žaloba (*actio*) – tzv. univerzální žalobní důvod byl tehdy ještě neznámý. Absentující fakta předpokládaná civilním právem nahrazoval fikcemi (odtud název „fiktivní žaloby“ – *actiones ficticiae*)¹² a dobrá víra (*bona fides*) procesních stran se stala nosným principem pro posuzování případu. Nešlo ovšem o žádná překvapení, která by nutně musela podkopávat princip právní jistoty: prétor tyto zamýšlené postupy před nástupem do úřadu vyhlášoval ve svém (tedy prétorském) ediktu,¹³ který se alespoň v tom, co se osvědčilo, „dědil“ z prétora na prétora (mluvilo se o tzv. „přenosném“ ediktu – *edictum trallatitium*). Tak např. prétor vyhlásil, že vedle formálních smluv přízná za splnění určitých podmínek právní účinky také neformálním úmluvám, tj. tzv. paktům,¹⁴ nebo že

¹¹ Totiž v rozporu s normou civilního práva. Stačí poukázat např. na podstatně odlišné třídy zákonných dědiců při intestátní delaci podle práva civilního a podle práva prétorického nebo na nový typ vlastnictví bonitárního (prétorského), které se vytvářelo vedle vlastnictví civilního (kviritského).

¹² K nim Ján Šurkala, „Formulae fictitiae v římskom procesnom práve,“ in *Procesné prosriedky a inštitúty rímskeho a kánonického práva*, ed. Róbert Brtko et al., Praha: Leges, 2017, s. 146–158.

¹³ K němu Ján Šurkala, „Vývoj prétorického ediktu v Ríme,“ in *Digesta Iustiniani – thesaurus iurisprudentiae. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferencie uskutočnenej 10. novembra 2017 na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave*, ed. Vojtech Vladár, Trnava: Právnická fakulta TU v Trnave, 2018, s. 7–16.

¹⁴ *Ait praetor: Pacta conventa, quae neque dolo malo neque adversus leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta Principum, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servabo* (D 2, 14, 7, 7).

nebude považovat za platné jednání vykonané ze strachu.¹⁵ Také nešlo o jeho libovůli: prétor jednal (jak později učili římsští právníci) se smyslem pro *vyšší spravedlnost*, označovanou pojmem *aequitas*, a pro *obecný prospěch* – tedy pro *bonum commune*.

Takto tedy – téměř „protiústavně“ – se v římské republice díky aplikaci principu *bonum et aequum* vytvářel *dualismus práva*, kdy se vedle čím dál více zastarávajícího práva civilního (a nejednou i proti němu) vytváří nová masa práva, a sice právo *prétorské* čili *honorární* (odhlédneme-li od dalšího normativního systému, který představovalo „právo národů“ – *jus gentium*).¹⁶ Právotvornou činnost prétora si ovšem nelze představovat jako nějaký právní avanturismus. Kincl a Urfus ve své učebnici římského práva upozorňují:

Toto právo stálo v jistém protikladu k mase práva, která pramenila ze Zákona 12 desk, pontifikální interpretace a komiciálních zákonů a která byla ve svém souhrnu označována názvem *ius civile*. Protiklad ovšem nebyl zásadní a nepřekonatelný: nezapomínejme, že novoty a reformy byly praetorem zaváděny proto, aby napomáhal aplikaci civilního práva, aby civilní právo doplňoval, eventuelně aby je opravoval, čili ve verzi původní *iuris civilis adiuvandi, adimplendi et corrigendi gratia*¹⁷ („za účelem pomoci, doplnění a oprav civilního práva“).

Arangio-Ruiz ve svých *Institucích římského práva* v této souvislosti upozorňuje:

V každém případě je třeba poznamenat, že stejně jako *naturalis ratio*, z níž vycházel *ius gentium*, ani *naturalis aequitas* nebyla nikdy důkazem zpochybňujícím vhodnost platných norem.¹⁸

¹⁵ *Ait praetor: Quod metus causa gestum erit, ratum non habeo* (D 4, 2, 1). Jde o známou tzv. Oktaviovu formuli z 1. stol. př. Kr.

¹⁶ Nicméně lze říci, že římské právo založené na ekvitě bylo považováno za hypostazovaný „přirozený rozum“ (*naturalis ratio*), z něž se (mimo jiné) vyvozovaly normy *iuris gentium*. Obojí – *ius naturale* i *ius gentium* – bývalo dokonce ztotožňováno: tak pro Gaia je právo národů (*ius gentium*) právem společným všem lidem, které vytvořil sám přirozený rozum: „quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi pro iure omnes gentes utuntur“ (Gaius, *Institutionum commentarii quattuor*, 1,1). Doslovně to opakují justiniánské *Institutiones/Elementa* (1, 2, 1). Sám pojem *ius naturale* uvedl do římsko-právní terminologie Cicero.

¹⁷ KINCL – URFUS, *Římské právo*, s. 38.

¹⁸ VINCENZO ARANGIO-RUIZ, *Istituzioni di Diritto Romano*, Neapol: Jovene Stampa, 1991, s. 28n.

Konečně Hattenhauer ve svých Evropských dějinách práva uvádí na pravou míru kontrapozici civilního práva a ekvity, když říká, že „*aequitas* nebyla žádným protikladem vůči *ius* (právo), nýbrž vyjádřením jeho obsahu“.¹⁹ Třeba ovšem dodat, že velmi volným vyjádřením.

Prétorská *aequitas* neměla zůstat jen jedním z mezníků na cestě k moderní aplikaci práva, zbavené nadměrného formalismu a rigidity; stala se modelem, který – po jednom a půl tisíciletí – v jiné podobě obživil ve středověké Anglii.²⁰ Téměř by se chtělo říci, že *v tomto případě* se právní dějiny *mutatis mutandis* skutečně opakovaly. Ve 13. století je v Anglii převažujícím pramenem práva právo *soudcovské* (později označované jako *judge made law* či *case law*), které nahrazovalo práva partikulární a stalo se tak „obecným právem“ (*Common Law*) pro celou Anglii. Aplikovaly ho královské soudy, nicméně obracet se na ně nebylo obecným právem, nýbrž privilegiem (označovaným termínem *writ*), které bylo – jak už z povahy privilegia vyplývá – původně poskytováno jednotlivým osobám na způsob „soukromého zákona“ (*lex privata*). Teprve později se vytvořil systém *obecných writů*, který můžeme dobře přirovnat k římským *actiones*. Obecný žalobní nárok, který do procesního práva jakožto významné novum vnesla teprve kanonistika,²¹ nebyl ani v anglickém právu znám.

K významnému posunu na cestě k aplikaci práva *secundum bonum et aequum* došlo v Anglii za panování Eduarda I. Plantageneta v poslední čtvrtině 13. století. Podle tzv. Westminsterského statutu z roku 1285, který byl výsledkem kompromisu mezi králem a feudály ve věci výkonu soudnictví, typy writů existující v té době nemají být nadále rozmnožovány, aby se tak předešlo rozšíření pravomoci královských soudů. Avšak stávající writy pochopitelně nedostačovaly rozvíjející se společensko-ekonomické situaci v Anglii (zcela obdobně jako *actiones* v někdejší římské republice). Žadatelé, kteří neměli k dispozici patřičný writ a nemohli se tak obrátit na královský soud, se proto obracejí přímo

¹⁹ HANS HATTENHAUER, *Evropské dějiny práva*, Praha: C. H. Beck, 1998, s. 86.

²⁰ Při zpracování tohoto oddílu jsem hojně čerpal z vynikající *Teorie práva* od Viktora Knappa (Praha: C. H. Beck, 1995, s. 96n), který stručně a přitom velmi výstižně popisuje vznik anglického právního dualismu. K tomu též: Jan HALBERDA, „Parallels between Roman Civil Law and English Common Law (Litigation, Obligations),“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2009–2010*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Fakulta právnická ZČU, 2011, s. 79–91.

²¹ K tomu srov. Josef TUREČEK, *Několik myšlenek o významu církevního práva. K pokusu o škrtnutí vědního oboru církevního práva na právnických fakultách*, Praha: vlastním nákladem, 1935, s. 15.

na krále, a ten, protože nemohl a ani nechtěl věci soudit osobně, svěřil rozhodování takových sporů lordu vysokému kancléři (tím byl vždy duchovní). A ten je – zcela v duchu kanonického práva – rozhodoval (podobně jako římský prétor) *secundum bonum et aequum*, tedy podle *ekvity*. Ani lord kancléř ovšem nemohl všechny případy soudit sám, a tak se postupně vyvíjí vedle královských soudů, soudících podle obecného práva (tedy podle *Common Law*), soustava soudů *kancléřských*, soudících podle právního přesvědčení soudců, tedy podle *ekvity*.²² A třebaže v Anglii formálně platilo, že *Common law* zůstává právem primárním, zatímco *Equity follows the Law* – „ekvita následuje po právu“ (tak jako v Římě formálně platilo, že rozhodujícím právem římských občanů je právo civilní, jehož je prétor pouhým služebníkem – *minister legum*), ve skutečnosti se z rozhodovací činnosti kancléřských soudů postupem doby vytváří další normativní právní systém – tzv. *equity* (tak jako v Římě vedle systému práva civilního vzniká nový systém práva honorárního). Výsledkem byl pochopitelně výše konstatovaný *právní dualismus*, který v Anglii alespoň formálně existuje doposud.

Vraťme se však k římskému právu. Následující období principátu (zhruba od přelomu letopočtu do poloviny 3. stol.) představuje „zlatý věk“ římského státu, kdy kulminuje jeho expanze, i práva, v němž mluvíme o tzv. klasické éře. Státní zřízení si ještě ponechává fasádu republikánských institucí, ale faktickou moc si stále více usurpuje císař (*princeps*), čemuž také odpovídá skladba pramenů práva: od počátku principátu (Tiberius) ztratila na významu lidová shromáždění (komicie) a zákony přijímá formálně senát na návrh císaře (*oratio principis*), který měl *jus cum patribus agendi* („právo jednat s Otcí“, tj. senátory). Usnesení senátu (*senatusconsultum*) se stávají bezprostředním pramenem civilního práva. Senát – na rozdíl od komicií – mohl na předložených návrzích činit změny, tato možnost se však postupem doby stává čím dál více teoretickou. *Senatusconsulta* vyžadovala k platnosti vyhlášení.

Pramenem práva byly i edikty magistrátů – zejména prétorů a také kurulských édilů (v provinciích je vydávali místodržící). Avšak pravomocí nejvýznamnějších magistrátů ve své osobě soustředil císař, který byl nositelem impéria (měl pravomoci konzulů i kompetenci prétora k vydávání ediktů). Postupně se vytvořily čtyři formy císařských nařízení čili císařských konstitucí (*constitutiones principum*): edikty (s obecnou

---

²² KNAPP, *Teorie práva*, s. 96.

platností po celém impériu), *dekrety* (císařské rozsudky v první i odvolací instanci s precedenčním charakterem), *reskripty* (závazná dobrozdání na dotaz magistráta nebo strany sporu) a konečně *mandáty* (císařské směrnice úředníkům a správcům v provinciích ve věcech správních i sporných).

Vznikají významné právnické školy (sabiniáni, prokuliáni), které produkují vzdělané právníky zvučných jmen. Nejlepší z nich působí na císařském dvoře jako vysocí úředníci. Bývají činní i literárně – komentují Zákon XII desek, prétorský edikt atd. K jejich činnosti patřilo mimo jiné poskytování dobrozdání (*responsa*), a to veřejně, ať ústně nebo písemně. Šlo o jejich soukromá stanoviska, která si proto mohla i protiřečit. Ti nejvýznamnější obdrželi tzv. „právo veřejně podávat stanoviska z autority císaře“ (*jus publice respondendi ex auctoritate principis*). Později (za císaře Hadriana) mají shodná *responsa* autorizovaných právníků sílu zákona; pokud by se rozcházel, mohl si soudce vybrat. Kvetoucí právní věda tehdy nabyla právotvorné síly.

Období dominátu (zhruba od poloviny 3. stol. do roku 476) představuje ve vývoji římského státu počátek úpadku a pokračujícího rozkladu impéria, rozděleného na Západ a Východ. V právu jde o tzv. postklasické období, v němž výhradním pramenem práva se stávají císařské edikty (*leges edictales*). Sám císař však (oproti období principátu) zákony vázán není – je *legibus solutus*.²³

Tato éra se vyznačuje zjednodušováním až vulgarizací práva. Svědkem toho je tzv. *Citační zákon*²⁴ z roku 426, vydaný císaři Valentiniánem III. na Západě a Theodosiem II. na Východě. Podle něj na soudech mají platit jen spisy klasických právníků Papiniana, Ulpiana, Paula, Modestina a Gaia, a soudce je při rozhodnutí vázán jejich většinovým názorem. Při rovnosti hlasů, např. když jeden autor k dané věci mlčí, je třeba přiklonit se ke stanovisku Papiniánovu, a mlčí-li Papinián, může si soudce vybrat. Zákon je výrazem úpadku římské jurisprudence a přispěl k petrifikaci římského práva.

Poslední etapu ve vývoji římského práva jakožto práva daného zákonodárcem a platného na jeho státním území představuje tzv. justiniánská kodifikace. Císař Justinián (527–565), právnícky vzdělaný panovník, si předsevzal znovuobnovit římské impérium a dobýt alespoň některé

²³ *Princeps legibus solutus est* (Ulpianus D 1, 3, 31).

²⁴ Takovýchto citačních zákonů bylo ve 4. a 5. století v Římě více (např. zákon Konstantina Velikého z roku 321), tento je však nejznámější.

bývalé oblasti Západořímské říše, což se mu zásadně podařilo. Hlavním prostředkem k dosažení tohoto cíle se mělo stát klasické římské právo, jež ovšem bylo třeba nově uspořádat a kodifikovat s vyloučením anachronismů a rozporů. Kodifikace měla posílit autokratickou moc císaře a pozici katolické církve. Sestávala původně ze tří částí: z Kodexu, Digest a Institutí.

Justiniánský kodex je uspořádáním císařských konstitucí (*leges*) z již existujících kodexů (Gregoriova, Hermogeniánova a Theodosiova), doplněným o další zákony až do Justiniánovy současnosti. Promulgován byl roku 529 jako *Novus Justinianus Codex* a byl výlučným zákoníkem; jeho text se nedochoval, protože jej císař (jak bude dále řečeno) nařídil zničit.

Roku 530 pověřuje císař Triboniána, osvědčivšího se v předchozí komisi, aby s libovolnými spolupracovníky zpracoval texty klasické jurisprudence (tedy tzv. *jus*), vybral z nich vše živé a popřípadě texty aktualizoval. Vybral si 16 právníků (mimo jiné profesory z bejrútské a konstantinopolské školy) a již roku 533 byla sbírka o padesáti knihách hotova a vyhlášena jako *Digesta seu Pandectae*. Obsahovala zvláště právo soukromé (*jus quod ad singulorum utilitatem spectat*), tj. rodinné a majetkové. Právu veřejnému (*jus quod ad statum Rei publicae Romanae spectat*) byly věnovány jen dvě knihy (47. a 48.) trestního práva.²⁵ Komise se měla držet jen právníků, kteří měli *jus respondendi*, ale nemuseli se držet citačního zákona z roku 426. Prací se účastnil sám císař.

Před publikací Digest zadal Justinián zpracování učebnice, jež měla být úvodem do studia Digest, „aby mládež chtivá [znalosti] zákonů“ (*ut Legum cupida Iuventus*)²⁶ mohla snáze proniknout do základních principů a pojmů práva. Komise vzala za základ (mnohdy doslova) Gaiovu učebnici práva *Institutiones* z 2. století po Kr., jeho čtvrtou knihu rozšířila o trestní právo, obdobně jako to daleko později učinil Kodex kanonického práva z roku 1917, a byla pod názvem *Institutiones seu Elementa* promulgována spolu s Digesty jako zákon (!) roku 533.

²⁵ Nazývaly se „strašlivými knihami“ – *libri terribiles*.

²⁶ Celá věta zní: „Quod ut Legum cupida Iuventus possit facere felicius, illa rubrica hoc atramento induximus; & sic Iuventutem taediosa minus necessariarum lectione levavimus“ (*Institutiones D. Iustiniani SS. princ. Typis variae; rubris nucleum exhibentibus. Accesserunt ex Digestis tituli de verb. signif. & reg. juris*, Amsterdam: Apud Ludovicum Elzevirium, 1654, s. 2).

Roku 529 komise aktualizovala kodifikaci zákonů, která od té doby nese název *Codex Justinianus repetitae praelectionis* a která nahradila kodex z roku 529, jehož exempláře byly na Justiniánův příkaz zničeny.

Sám Justinián označoval svou kodifikaci skromně jako „Tři svazky“ (*Tria volumina*). Teprve roku 1583 se ve vydání Dionýsia Gothofreda setkáváme s označením *Corpus juris civilis* (v praxi bylo nicméně užíváno už ve středověku). Korpus platil jako celek, tj. bez možné aplikace zásady *lex posterior derogat legi priori*, což je zásadním rozdílem oproti Korpusu *kanonického práva*. Justinián usiloval o petrifikaci své kodifikace; proto zákonem umožnil pouze pořizovat doslovné překlady z latiny do řečtiny, pořizovat výtahy (*summy*) z jednotlivých ustanovení a sestavovat paralelní místa (*paratitla*). Naproti tomu přísně zakázal kriticky studovat text a srovnávat ho s originály, komentovat zákony (*komentáře platily za crimen falsitatis*) a vykládat zákony – to příslušelo jedině císaři.

Někdy se jako součást Justiniánova Korpusu uvádějí i jeho novely (*Epitomé Juliani, Authenticum*, sbírka 168 justiniánských zákonů). Tyto *Novellae leges* jsou ovšem pouze soukromými sbírkami zákonů vydaných Justiniánem po Korpusu; vůči Kodexu a Digestům tedy mají *derogační účinky*. Týkají se zejména práva veřejného (církevního a správního), pro právo soukromé byly určeny vybrané novely práva dědického a rodinného.

1.2 „Druhý život“ římského práva

Za formální rok zániku Západořímské říše bývá (po krátkém intermezzu za Justiniána) považován rok 476. Když území bývalého římského impéria ovládly barbarské státy, očekávalo by se, že spolu s římským státem zanikne i římské právo. Opak se stal pravdou. Nejenže toto právo (podle principu *personalita práva lex ossibus inhaeret* – „právo lne ke kostem“) nikdy nepřestalo platit v Itálii a jižní Francii a také v církvi, jak bude následně řečeno (tedy tam, kde nešlo o jeho recepci ve vlastním smyslu, protože jeho tradice tam nebyla přerušena), nýbrž i tam, kde římsko-právní tradice do té doby chyběla, tedy v Německu a ve střední Evropě (včetně zemí Koruny české), a to v důsledku procesu jeho recepcí.²⁷

²⁷ K aktuálnosti recepcí vybraných římskoprávních institutů do recentních právních řádů srov. Petr DOSTALÍK, „Metamorfózy římského práva,“ in *Metamorfózy práva ve*

Nejprve začíná římské právo ve své značně zjednodušené (zvlgarizované) podobě pronikat do právních systémů jednotlivých germánských států, a to až tak, že se mluví se o tzv. „římských barbarských zákonících“²⁸ (*leges Romanae barbarorum*). Jmenujme alespoň *Edictum Theodorici*, které platilo pro římské i gótské obyvatelstvo v Ostrogótské říši (mělo být vydáno Theodorichem Velikým, ale ukázalo se, že je z doby až po polovině 5. stol. z visigótského prostředí); *Lex Romana Wisigothorum* neboli tzv. *Alarichův breviář*, který představuje nejvýznamnější z těchto římských barbarských zákoníků (vyhlášen byl roku 506); *Lex Romana Burgundionum* (z konce 5. stol. za krále Gundobada), který byl následně vytlačen visigótskou sbírkou.

O recepci římského práva²⁹ se jako první výjimečným způsobem zasloužily dvě *italské* středověké římskoprávní školy v souvislosti se znovobjevením Digest (tzv. *mos italicus*).

Chronologicky první z nich je škola *glosátorů*, působící především v Boloni od konce 11. a ve 12. stol. Jejimi zakladateli byli Irnerius (zvaný *Lucerna juris* – „Svítilna práva“) a tzv. *IV doctores*, tj. Martinus, Bulgarus, Jacobus a Hugo. Svě poznatky, čerpané zejména z Digest, vtělovali do stručných poznámek, tzv. *glos* (marginálních i infralineárních) – odtud i název školy. Redakci aparátu glos z 13. století provedl boloňský profesor Franciscus Accursius († 1263), jímž končí škola glosátorů. Výsledkem byla tzv. „řádná glosa“ (*Glossa ordinaria*). Glosátoři byli přívrženci císařství a usilovali o přímé působení upravené justiniánské kodifikace v říši: *Unum sit jus cum unum est imperium* („Nechť je v jediné říši jediné právo“).

Druhou z nich, neméně významnou, je škola *postglosátorů* neboli tzv. *komentátorů* ze 14. století. Jejimi čelnými představiteli byli Bartolus de Saxoferrato – tak věhlasný, že se říkávalo: *Non est jurista nisi bartolista!* („Právník nemůže nebyť bartolistou“), jež si údajně přibral za poradce sám císař Karel IV., a jeho žák Baldus de Ubaldis, profesor práva v Perugii a v Padově, autor nesčetných právnických děl z oblasti práva římské-

---

střední Evropě, ed. Helena Jermanová – Zdeněk Masopust, Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2008, s. 104–112.

²⁸ K ním srov. např. Vojtech VLADÁR, *Dejiny církevního práva*, Praha: Leges, 2017, s. 163–166.

²⁹ Stručný, ale pedagogicky velmi instruktivní přehled recepčních škol podává ve své již zmiňované monografii *Dějiny římského práva* Milan Bartošek (na s. 256–262). Z monografické tvorby lze vřele doporučit publikaci našeho romanisty z Katedry právních dějin Právnícké fakulty UK Davida Falady *Recepce římského práva* (Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2016).

ho i kanonického. Komentátoři právní texty neglosovali, nýbrž opatřovali svými komentáři. Protože statutární právo italských městských států (Benátky, Janov...) se vzájemně lišilo, razili tezi o subsidiární platnosti římského práva, které prý představuje „obecné právo“ (*jus commune*); a právě zde můžeme spatřovat základ kolizních norem. Neaplikovali justiniánské právo přímo, nýbrž zobecňovali poznatky římského práva v pojmy, principy a instituty a stali se tak předchůdci nové právní vědy – obecné teorie práva.

V období počínajícího novověku vyniká francouzská recepční škola zvaná *mos Gallicus*, která vychází z renesančního humanismu. Ve Francii 16. stol. byly ideově opačné podmínky než v Itálii; popíral se universalismus římské říše: *Rex Franciae est imperator in regno suo* („Francouzský král je císařem ve svém království“) a římské právo si tak muselo vydobýt autoritu jinak: nikoli *ratione imperii*, nýbrž *imperio rationis*. Poklesl význam justiniánské kodifikace (jakožto práva kdysi platného) ve prospěch studia klasických právníků. Za hlavní přínos této školy lze považovat historicko-kritickou metodu přístupu k pramenům římského práva, která se ostatně výborně osvědčila obecně, a zvláště pak v přístupu k biblickým pramenům). Na francouzskou recepční školu navazuje holandská škola tzv. *elegantní jurisprudence*.

Naproti tomu v Anglii k recepci římského práva prakticky nikdy nedošlo.³⁰ Jeho vliv je zřetelný jen ve 12. století (u Ranulfa z Glanvillu a Bractona), avšak už od následujícího 13. století vítězí jiný směr reprezentovaný imperativem: *Nolumus leges Angliae mutare* („Nechceme měnit zákony Anglie“). V té době totiž už byla v Anglii silná vrstva právníků – znalců domácího práva, jejichž zájmy se dostávaly do rozporu s pronikáním římskoprávní vzdělanosti; proto při odstraňování právního partikularismu oproti římskému právu prosadili anglické „právo obecné“ (*Common Law*).

Nebývalý význam pro „druhý život“ římského práva představovala jeho recepcí v Německu. Podle tzv. Lotharské legendy prý už císař Lothar III. (1075–1137) ve 12. stol. zákonem zavedl v celé říši platnost římského práva. To je skutečně jen legenda ospravedlňující pozdější preferování římského práva. Skutečností však je, že roku 1495 byl vydán soudní řád říšského komorního soudu, který měl soudit „podle obecného práva

³⁰ K tomu srov. Matej MLKVÝ, *Mechanismy pôsobenia rímsko-kanonického práva v Anglicku*, Bratislava: Wolters Kluwer, 2019.

říše³¹ (tedy podle římského práva), přičemž teprve sekundárně měl přihlížet k právům jednotlivých zemských výstostí (římské právo však bylo přejímáno už v podobě, kterou mu daly středověké římskoprávní školy – zejm. *mos Italicus*). V praxi bývala zásadně dáována přednost právu římskému před právem domácím – kdo svůj nárok opíral o římské právo, měl tzv. „fundovaný nárok“ (*intentio fundata*), zatímco ostatní museli dokazovat, že jimi tvrzený právní obyčej vůbec existuje. Recepce římského práva v Německu se odehrávala v několika etapách a nevytvořila nějaký vlastní *mos Germanicus*, nýbrž zahrnovala různé směry či školy:

Tak *Usus modernus pandectarum* představoval právní vědu posledních staletí feudalismu a měl za cíl sjednotit římské právo s domácím, což bylo označováno za „moderní užívání Pandekt“. Touto školou vlastně začíná moderní právovéda zejména v Německu. Působila od konce 16. do konce 18. století, kdy byla nahrazena velkými civilistickými kodifikacemi (Code Civile ve Francii, Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch v Rakousku...)³²

Německá historickoprávní škola, podnícena nálezem Gaiových Institutí, vzniká v 19. stol. jako reakce na racionalistické přirozenoprávní myšlení 18. stol. Jejím zakladatelem byl profesor práva na Humboldtově univerzitě v Berlíně (a její třetí rektor) Friedrich Carl von Savigny (1779–1861).³³ Právo chápala jako cosi, co nemůže stanovit zákonodárce; z toho vyplývá odpor stoupenců historickoprávní školy ke kodifikacím, který v Německu vedl až k jejich zablokování. Právo je tím, co je určeno v „duchu národa“ (*Volksgeist*) a cestou obyčejů se po staletí vyvíjelo.

---

³¹ „Nach des Reiches gemeinen Rechten“ (Valentin URFUS, *Recepce římského práva a římskoprávní kultura za feudalismu a v počátcích kapitalismu. Vybrané otázky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 30).

³² K této problematice z poslední doby srov. např. Eva DUDÁSOVÁ, „Římské právo v moderných kodifikacích: společenské, historické a právní příčiny,“ in *Soudobé reflexe římského práva. Římské právo v moderních kodifikacích*, ed. Kamila Stloukalová, Praha: Právnická fakulta UK, 2015, s. 20–26; Miroslav FRÝDEK, „Římské právo a ABGB – občanské právo jako systém práv a souhrn vědeckých poznatků o právu od Lex duodecim tabularum k ABGB,“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*, ed. Vilém Knoll – Petr Beránek, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2011, s. 78–83; Gábor HAMZA, „La tradizione del diritto romano e il Codice civile generale austriaco (ABGB),“ in *Constans et perpetua voluntas. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*, ed. Peter Mach – Matej Pekarík – Vojtech Vladár, Trnava: Právnická fakulta TU, 2014, s. 193–206.

³³ Dalším významným protagonistou této školy byl bavorský rodák, profesor římského práva na různých německých univerzitách (Marburg, Lipsko, Berlín) českého původu Georg Friedrich Puchta (1798–1846).

Proto modelem správné právní orientace je římské právo, které se po staletí vyvíjelo, než dostalo v Korpusu juris svou definitivní podobu. Paradoxem této školy je zdůrazňování národního charakteru práva, ale přitom hledání inspirace v právu římském a jeho adaptaci na moderní podmínky Německa.

V oblasti právní dogmatiky na ni navazuje pandektní škola čili pandektistika (2. pol. 19. stol.). V návaznosti na její kladné výsledky vypracovává pandektistika přesné právní pojmy a definice, tj. vytváří uzavřený systém soukromého práva, takže pomocí logických operací bylo možno zařadit do něj jakýkoli případ. Plodem německé pandektní vědy je mimo jiné německý občanský zákoník – Bürgerliches Gesetzbuch (zejména jeho principy jsou typicky římskoprávní). Škola se rozplynula v pojmové jurisprudenci a právním pozitivismu.

Avšak hlavním recepčním faktorem římského práva, která toto právo doslova nesla dějinami, byla katolická církev. Nebyl to ovšem „pohyb jedním směrem“: církev totiž nepřijímala římské právo pasivním a nekritickým způsobem; naopak: lze dobře mluvit i o zpětném působení kanonického práva na právo římské, na jeho tvůrčí rozvíjení, humanizaci jeho právních institutů apod.³⁴ Neboli, jak uvádí Vojtech Vladár, „je ale také třeba podotknout, že Církev římské právo nejen přebírala, ale svým způsobem na ně i vykonávala vliv. Díky tomu kanonické právo začalo stoupat nejen jako důležitý prvek křesťanského náboženského života, ale též jako autonomní právní řád doplňující právní systém pozdní římské vlády.“³⁵

2. ŘÍMSKÉ PRÁVO A PRÁVO KATOLICKÉ CÍRKVE

Teologové dnes říkávají (a v tom smyslu se vyjádřili i účastníci II. vatikánského koncilu),³⁶ že křesťanská církev je v oblasti náboženství mladší

³⁴ Róbert BRŤKO, „Vplyv kresťanstva na vývoj vybraných právnych inštitútov v justiniánskom rímskom práve,“ in *Acta historico-iridica Pilsnensia 2017/2. Římské právo a křesťanství*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2018, s. 16–40.

³⁵ Vojtech VLADÁR, *Pramene práva katolíckej cirkvi v historickom vývoji*, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2009, s. 119–120.

³⁶ *Nostra aetate* 4.

sestrou židovské synagogy. Analogicky by se dalo říci, že kanonické právo je v oblasti práva mladším bratrem práva římského.

V této krátké stati skutečně nelze zachytit ani v hrubých obrysech všechny vztahy práva kanonického a práva římského – vždyť církev byla téměř po dva tisíce let samozřejmým a nejvýznamnějším recipientem římského práva. Pojednání o tom by odpovídalo spíše několikasetstránkové monografii.³⁷ A tak se zde omezím alespoň na zmínění některých vybraných a snad nejvýznamnějších mezníků v kohabitaci římského a kanonického práva v oněch dvoutisíciletých společných dějinách.³⁸

Doba dvou tisíc let je na druhé straně ovšem přece jen dosti dlouhá, a tak bude i zde vhodné nějakým způsobem ji periodizovat. Za nejinstruktivnější považuji stále tradiční členění, které ve své předmluvě ke Kodexu kanonického práva z roku 1917 zmiňuje i Pietro Gasparri:

V tom ohledu zajisté není nikoho, kdo neví, že zákony, které byly vyneseny před Gratianem (z r. 1140–1150), se i v současné době nazývají *starým právem* (*jus antiquum*); z doby od Gratiana do církevního sněmu tridentského (1145–1163) *novým právem* (*jus novum*), třebaže nám jsou již velmi dávné; z doby po tridentském sněmu *nejnovějším právem* (*jus novissimum*).

Jinak řečeno: jde o období předklasické, klasické a postklasické.

---

³⁷ Jakkoli existuje na toto téma řada dílčích studií, takto rozsáhlá monografie představuje ovšem dodnes jen *pium desiderium* kanonistů. Nemohu proto nezmínit publikaci svého bývalého učitele profesora Antoni Dębińskiego z Fakulty práva, kanonického práva a správy Katolické univerzity v Lublinu *Kościół i prawo rzymskie*, která tuto mezeru alespoň z části vyplňuje. V dalším textu budu z této jeho publikace častěji čerpat, stejně jako ze svého článku Ignác Antonín HRDINA, „Ecclesia vivit lege Romana,“ in *Constans et perpetua voluntas. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narozeninám*, ed. Peter Mach – Matej Pekarik – Vojtech Vladár, Trnava: Právnická fakulta TU, 2014, s. 223–232.

³⁸ Srov. např. Veronika Čunderlík Čerbová, „Římske právo v pozitívnom práve katolíckej cirkvi v problematike obyčajového práva,“ in *Caro amico. 60 kapitol pro Michala Skřejpka aneb římské právo napříč staletími*, ed. Petr Bělovský – Kamila Stloukalová, Praha: Auditorium, 2017, s. 112–118; Záboj HORÁK, „Kanonisté a římské právo v Českých zemích,“ in *Caro amico. 60 kapitol pro Michala Skřejpka aneb římské právo napříč staletími*, ed. Petr Bělovský – Kamila Stloukalová, Praha: Auditorium, 2017, s. 172–183; Ignác Antonín HRDINA, „Římské právo – právo platné ještě ve 20. století,“ in *Caro amico. 60 kapitol pro Michala Skřejpka aneb římské právo napříč staletími*, ed. Petr Bělovský – Kamila Stloukalová, Praha: Auditorium, 2017, s. 184–192.

2.1 Období práva starého: od ambivalence k recepci

Mezi posluchači kanonického práva panuje někdy značně rozšířená pověra, že totiž církev si kanonické právo za svůj právní řád vyvolila, tak jako si volíme, co si dáme k obědu; jako by recepcí římského práva rodící se církví byla výsledkem nějaké opce. To je ovšem naprosto mylná představa. Spíše naopak: církev nemohla být nevšímavá k tomu, že římské právo (alespoň to veřejné) bylo donucovacím instrumentem státu, který k ní byl – ať už z jakýchkoli důvodů – po první tři staletí vysloveně nepřátelský, jak to dosvědčují více či méně časté vlny persekuce křesťanů po celé Římské říši.³⁹ „Kdybychom bližšie analyzovali vzťah rozvíjajúceho sa cirkevného práva k právu rímskému v období prvotní cirkve, museli bychom konstatovať, že pred konštantínovským obratom se Cirkve stavěla k římskému právu spíše rezervovaně, když se přirozeně cítila ohrožena římskou státní mocí.“⁴⁰ Na druhé straně se církev do prostředí římského práva zrodila, ono pro ni bylo zcela přirozeně prvním (a po rychlém šíření křesťanství za hranice Judeje do Středomoří také jediným) právním systémem, po kterém mohla sáhnout a po kterém také sahala, jakkoli její vztah k němu zůstával až do Ediktu milánského z výše uvedeného důvodu ambivalentním.

Tato ambivalence se však změnila v obdiv (někdy až nekritický) k římskému právu po „konštantínovském obratu“, kdy vysoké duchovenstvo bylo státní mocí jakoby „vtaženo“ do správy a soudnictví římského státu; dosvědčuje to asi nejlépe nový typ římského procesu, a to „před biskupem“ – *audientia episcopalis*. A na tento stát, který do církevních záležitostí zcela samozřejmě zasahoval (tzv. césaropapismus),⁴¹ se začalo hledět – arci zprvu poněkud opatrně, postupem doby však stále více – jako na

³⁹ K právnímu či zpočátku spíše „právnímu“ podkladu této persekuce srov. Miroslav Černý, „Římské právo a pronásledování křesťanů,“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2007, s. 21–28; Ignác Antonín Hrdina, „Plinius Ml. Trajánovi o stíhání křesťanů,“ *Revue církevního práva – Church Law Review*, 43, č. 2 (2009): 113–126; Matúš NEMEC, „Institutum Neronianum. Otázky nad Nerónovým zákonem voči kresťanom,“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2017/2. Římske právo a kresťanství*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2018, s. 83–94.

⁴⁰ VLADÁR, *Dejiny*, s. 159.

⁴¹ Srov. např. Róbert BRŤKO, „Catholica Lex a nariadenia cisárov týkajúce sa cirkevných záležitostí,“ in *Constans et perpetua voluntas. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*, ed. Peter Mach – Matej Pekarík – Vojtech Vladár, Trnava: Právnická fakulta TU, 2014, s. 37–47; Vojtech VLADÁR, „Pramene cirkevného práva ovplyvnené nábožensko-politickým systémom západného césaropapismu,“ in *Acta Universitatis Tyrnaviensis*

prozřetelností chtěný nástroj evangelizace, jakkoli zprostřed církve nechyběly hlasy vybízející ke zdrženlivosti. Jestliže Dante ve své *Monarchii* píše, že „císařství římské bylo k své dokonalosti podporováno pomocí zázraků: tudíž bylo od Boha chtěno, a proto bylo a jest po právu“⁴² a že „národ římský byl k vládě určen od přírody“⁴³ pak jinými slovy vyjadřuje (tehdy paradoxně proti církevní hierarchii) to, jak tato hierarchie za křesťanských císařů pohlížela na římský stát. A pokud na stát, pak i na jeho právo; a to až tak, že toto právo recipovala. Podle Vladára recepce v tomto kontextu „znamenala, že kanonisté akceptovali římské právo (zejména právo justiniánského *Corpus iuris civilis*) jako doplňkový pramen práva (*ius suppletorium et confirmatorium*)“.⁴⁴

Bylo zcela přirozené, že užívala právě jeho institutů, a činila tak už před Ediktem milánským, samozřejmě tam, kde to nebylo v rozporu s jejím učením (tedy jistě nikoli např. pokud šlo o povinný kult divinizovaných císařů).⁴⁵ Hezky je to vidět na příkladu uzavírání manželství, jehož formu církev přejala z práva římského, když za základ manželství (*radix matrimonii*) považovala spolu s Ulpianem manželský souhlas (*consensus matrimonialis*); jen pohanské kněze, přítomné při uvedení ženy pod moc manželovu v přísném manželství, vystřídal představený církevní obce (biskup, ἐπίσκοπος), který po vlastním uzavření manželství novomanželům udělil požehnání. A to se změnilo až v důsledku rozšíření nedovolených tzv. tajných manželství (*matrimonia clandestina*) v počínajícím středověku, kdy pasivní přítomnost duchovního se změnila v aktivní s vyžadováním manželského slibu a potvrzením platnosti uzavřeného sňatku jménem církve.⁴⁶ Stejně tak obřadem své-

---

– *Iuridica*. Ročenka Právnické fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 2010, ed. Peter Blaho – Adriana Švecová, Trnava: Právnická fakulta TU, 2010, s. 229–256.

⁴² DANTE ALIGHIERI, *O jediné vládě*, Praha: Melantrich, 1942, s. 86.

⁴³ DANTE ALIGHIERI, *O jediné vládě*, Praha: Melantrich, 1942, s. 97.

⁴⁴ VLADÁR, *Dejiny*, s. 159.

⁴⁵ Vladár v této souvislosti uvádí, že „podle některých autorů se dokonce kanonické právo vyvinulo z práva římského tím, že Církev po několik staletí přizpůsobovala římské právo účelu a potřebám svých zřízení a organizace, dokud si tak nevytvořila vlastní kanonické právo“ (VLADÁR, *Pramene*, s. 117).

⁴⁶ „Církev převzala z práva římského zásadu: consensus facit nuptias, (...) K platnosti manželství nebylo třeba žádné formy (podobně jako v právu římském), ač ovšem manželství tajná, klandestinní, neuzavřená před církví nebo před knězem za určitých, místně různých obřadů, byla nedovolená.“ (Vratislav Bušek, *Učebnice dějin práva církevního II*, Praha: Všehrd, 1946, s. 61). Jednotná forma za účasti „obyčejných“ svědků a s aktivní účastí místně příslušného duchovního (*testis qualificatus*) byla jako závazná

cení, ať jáhnů, ať kněží či biskupů, církev zařazovala jejich nositele do určitého stavu – *ordo* (*diaconorum, presbyterorum, episcoporum*), a to rituálem, který už svým názvem (*ordinatio*) aluduje na zařazení do význačných stavů římské společnosti – např. do stavu senátorského (*ordo senatorius*), jezdeckého (*ordo equester*) apod. Přirozeně nejen v oblasti svátostí, ale i při církevní správě církev bezprostředně přejímala římskoprávní vzory; tak např. papežský dvůr (*curia*) dosti věrně kopíruje uspořádání dvora císařského a jeho personálu;⁴⁷ obdobně – přirozeně v menším – tak činily dvory biskupské (*curia episcopalis*). Také názvy církevních správních distriktů jsou přejaty z římské státní správy (*provincia, diocesis*), třebaže v poněkud rozdílném pojetí, apod. – příklady by nebraly konců.

Ale odvětvím práva, které je do dnešní doby učebnicovým příkladem tehdejší plodné interakce práva římského a práva kanonického, je *právo procesní*: byl to právě římský kogniční proces, který církev „uchočila“ a na jeho fundamentu vytvořila skvělý fenomén, totiž tzv. římsko-kanonický proces, který se stal základem prakticky veškeré moderní procesně právní úpravy v právních řádech alespoň kontinentální právní kultury.⁴⁸ A jistě měl pravdu profesor právnické fakulty Univerzity Karlovy Tureček, když už roku 1935 napsal:

Zásluhou církve došlo k zázraku, k recepci římského práva, dávno mrtvého. Přijetí římskokanonického procesu v teritoriích nebylo zázrakem, protože kanonické právo bylo a je vysoce životným právním řádem. Recepce mrtvého římského práva

---

pro celou církev stanovena (ovšem pouze *ad liceitatem actus*) teprve na IV. lateránském koncilu roku 1215 (tuto právní úpravu přejala *Knihy Dekretálů* papeže Řehoře IX. *Liber Extra*). Nulitní kluzulí opatřil tuto normu až tridentský sněm (1545–1563) svým dekretem *Tametsi* z roku 1563; od doby nabytí účinnosti tohoto dekretu byla tedy tato kanonická („tridentská“) forma nezbytná *ad validitatem actus*. Z bohaté literatury k tomuto tématu srov. např. DEBIŇSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, s. 135n; Ignác Antonín HRDINA, „Tridentský dekret *Tametsi*,“ *Revue církevního práva* 11, č. 3 (1998): 233–237; Josef PEJŠKA, *Církevní právo se zřetelem k partikulárnímu právu československému III. Manželské právo kanonické*, Oboříš: Theologický ústav CSsR, 1934, s. 23, 37; Edward RITNER, *Církevní právo katolické II*, Praha: Právnická jednota, 1889, s. 319–321; Renata VESELÁ, „Vliv kanonického práva na pojetí manželství,“ in *Melior est aquisitio scientiae negotiatione argenti*. Pocta Prof. Ignáci Antonínu Hrdinovi, O.Praem. k šedesátým narozeninám, ed. Evermod Gejza Šidlovský – Václav Valeš, Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2013, s. 337–346; a další.

⁴⁷ Srov. Michal SKŘEJPEK, „Vedoucí a personál císařských kanceláří za principátu,“ *Právo-nehistorické studie* 33 (1993): 5–32.

⁴⁸ K tomu srov. Róbert BRŤKO, „Římskoprávní normy a principy recipované do procesního kánonického práva,“ in *Soudobé reflexe římského práva. Římské právo v moderních*

byla zázrakem, v němž – jak je patrné z klasických prací Ottových – byla církev recepčním faktorem nejdědečtějším, nejvitálnějším, nejmocnějším a neúčinnějším. Je určitou újmou pro vědu, že na tuto okolnost někdy romanisté zholo zapominají v obdivuhodném respektu k římské kultuře.⁴⁹

Prostě, jak výstižně uvádí Vladár, „římské právo totiž skutečně impozantním způsobem ovlivňovalo vývoj kanonického práva a tyto vztahy nacházejí svůj základ přímo v tomto období.“⁵⁰

Jistě, jak je obecně známo, římské právo hmotné vlastně nikdy mrtvým nebylo – nezaniklo spolu se zánikem (Západo)římské říše. Odhlédneme-li od toho, že v modifikované podobě zůstalo právním řádem byzantského císařství, platilo nadále i v Západní Evropě díky principu personality práva; konečně výše zmiňované tzv. římské barbarské zákoníky (*leges Romanae barbarorum*) jsou toho psaným svědectvím. Ale byla to právě církev, která toto právo nesla dějinami pozdního starověku a raného novověku tímto „barbarským“ prostředím až do doby, kdy se stalo předmětem zájmu středověké a později i novověké právní vědy – tzv. recepčních škol, jak o nich byla výše zmínka. Do té doby, tedy v předklasické periodě ve vývoji kanonického práva, byla církev bezpochyby i zde nejvýznamnějším nositelem římskoprávní vzdělanosti i praxe – prostě „žila římským právem“.⁵¹

Tato dnes již okřídlená floskule byla původně součástí jedné právní normy ze zákoníku porýnských Franků *Lex Ribuaria* z první poloviny 7. století, kde byla řečena jen jaksi mimochodem v souvislosti s právní úpravou manumise otroků v kostele:

Hoc etiam jubemus, ut qualiscumque Francus Ribuarus (...) servum pro animae suae remedium seu pro pretium secundum legem Romanam liberare voluerit, ut eum in ecclesia coram presbiteris, diaconibus, seu cuncto clero et plebe, in manum

---

kodifikacích, ed. Kamila Stloukalová, Praha: Právnická fakulta UK, 2015, s. 187–194; Matuš NEMEC, „Materiálne a procesné princípy rímskeho práva v právnej úprave kánonického práva,“ in *Soudobé reflexe rímskeho práva. Rímske právo v moderných kodifikacích*, ed. Kamila Stloukalová, Praha: Právnická fakulta UK, 2015, s. 217–224; Knut W. NÖRR, *Romanisch-kanonisches Prozessrecht*, Berlin: Springer, 2012.

⁴⁹ TUREČEK, *Několik myšlenek*, s. 15.

⁵⁰ VLADÁR, *Pramene*, s. 117.

⁵¹ „Římské právo vykonávalo vliv na Církev a duchovenstvo ve dvojím směru: jednak, že římscí císařové vydali značný počet předpisů pro úpravu církevních poměrů, a také že v pozdějších germánských říších byla přijata zásada, že soukromé poměry, do nichž Církev vstupuje jako celek anebo její jednotliví členové stavu duchovního, jsou posuzovány podle zásad vyslovených právem římským“ (VLADÁR, *Prameny*, s. 118).

episcopi servum cum tabulis tradat, et episcopus archidiacono jubeat, ut ei tabulas secundum legem Romanam, qua ecclesia vivit, conscribere faciat...⁵²

Právní dějiny měly prokázat hlubokou pravdivost tohoto postřehu. Profesor Antoni Dębiński⁵³ z Lublinu tuto etapu označuje jako vztah vzájemného pronikání římského a kanonického práva.

2.2 Období nového práva středního věku: fascinace římským právem

Přímá recepcí římského práva do práva kanonického je na první pohled zřetelná na nejvýznamnější středověké právní památce – Korpusu kanonického práva⁵⁴ (*Corpus juris canonici*). Ani ne tak ještě v jeho první části, tedy v Graciánově Dekretu,⁵⁵ který vznikl v návaznosti na gregoriánskou reformu⁵⁶ těsně před rokem 1140 a od něž se počítá klasická perioda ve vývoji kanonického práva. Avšak už krátce poté, v druhé polovině 12. století, otevřela církev římskému právu dveře dokořán, a to ne jen *via facti*, jak tomu bylo do té doby, nýbrž normativním právním aktem nejvyšší právní síly. Učinil tak jejím jménem papež Lucius III. (1181–1185), když svým dekretálem *Intelleximus* formálně přiznal římskému právu roli podpůrného (subsidiárního) pramene kanonického práva (*partes supplementariæ*) – proto bývá tato norma označována jako ustanovení o recepci

⁵² MGH 50, 3, 2. Překlad: „A toto také přikazujeme, aby kterýkoli ribušský Frank (...), který bude chtít podle římského zákona propustit otroka ať pro spásu své duše nebo za peníze, aby jej v kostele před kněžími, jáhny neboli přede vším duchovenstvem a lidem předal do rukou biskupovi spolu s tabulemi, a biskup aby arcijáhnovi přikázal, aby mu sepsal tabule podle římského zákona, jímž církev žije...“

⁵³ DEBIŃSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, s. 17nn.

⁵⁴ K tomu srov. např. Ignác Antonín HRDINA, „Quinque volumina,“ *Bibliotheca Strahovien-sis*, č. 4–5 (2001): 83–89.

⁵⁵ Dekret nebyl do češtiny přeložen. Orientaci o jeho obsahu nalezne čtenář v textu: Ignác Antonín HRDINA, „Graciánův Dekret ve zkratce,“ *Revue církevního práva* 7, č. 2 (1997): 91–108. Srov. též VLADÁR, *Pramene*, s. 127–145.

⁵⁶ K tomu: Vojtech VLADÁR, „Vplyv gregoriánskej reformy na vývoj kánonického práva,“ in *Caro amico. 60 kapitól pro Michala Skřejpka aneb římské právo napříč staletími*, ed. Petr Bělovský – Kamila Stloukalová, Praha: Auditorium, 2017, s. 519–537; Vojtech VLADÁR, „Gregoriánská reforma a rímske právo,“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2017/2. Římské právo a křesťanství*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2018, s. 143–193. Též Drahomír SUCHÁNEK, „Recepcie římského práva a jeho vliv na utváření gregoriánské reformy,“ in *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2017/2. Římské právo a křesťanství*, ed. Vilém Knoll, Plzeň: Vyd. Aleš Čeněk, 2018, s. 122–132.

římského práva církvi. Avšak ani zde nešlo o cílenou *obecnou* (zákonnou) právní úpravu, nýbrž vlastně o papežský reskript – o odpověď na dotaz padovského biskupa, jak má postupovat v případě, který nebyl upraven v právu kanonickém. Řeší v něm spor z oblasti stavebního práva, který vyvstal mezi převorem od sv. Cypriána v Benátkách a kleriky od sv. Rovigia (Rodigia) o kapli, která byla těmito kleriky vystavěna k blíže nespecifikované újmě křestního kostela z Costy navzdory formálnímu protestu – soukromé záповědi stavby převora, který teď žádá na padovském biskupovi coby papežskému delegátovi vydání demoličního výměru, aby tak stavba byla zcela odstraněna (*penitus demoliri*). Ten si však nebyl jistý, zda může postupovat v kanonickém řízení, když v kanonickém právu není o žádosti o odstranění stavby nic uvedeno (*quum nihil de nunciacione novi operis sit in canonibus definitum*). Proto se obrací na papeže s žádostí o rozhodnutí. Tomuto institutu, totiž *operis novi nunciatio*, věnují Digesta ve své 39. knize celý rozsáhlý I. titul, nazvaný *De operis novi nuncia*. Kanonické právo pochopitelně institut *operis novi nunciatio* neznalo – znaly jej však strany sporu, znal jej i padovský biskup, který měl spor rozhodnout; ten jenom nevěděl, může-li jej použít i v kanonickém právu. Papež mu proto dává odpověď, v níž jej nazývá „odborníkem na obojí právo“ (*peritus in utroque iure*), tj. na právo římské i kanonické, což má mít za následek snazší dosažení spravedlivého rozhodnutí „podle ustanovení světských i církevních zákonů“ (*secundum legum et canonum statuta*). Ve své odpovědi papež Lucius nejprve shrnuje skutkový stav případu, načež následuje partie, která je jakýmsi tenorem dekretálu:

Quia vero, sicut humanae leges non dedignantur sacros canones imitari, ita et sacrorum statuta canonum priorum principum constitutionibus adiuvantur, fraternitati tuae praesentibus litteris mandamus...⁵⁷

A tato rozsáhlá sbírka, totiž Dekretály papeže Řehoře IX.⁵⁸ z roku 1234 (tzv. *Liber extra*, sc. *Decretum Gratiani*), která právě tento dekretál obsahuje, prozrazuje, jak velký vliv měl na kanonické právo tehdejší rozvoj

⁵⁷ *Corpus Juris Canonici – Liber Extra*, 5, 32, 1 – *De novi operis nunciacione*. Překlad: „A protože se světské zákony neostýchají napodobit posvátné kánony, tak i ustanovení kánónů jsou podporována konstitucemi dřívějších vladařů; proto ti, bratře, tímto dopisem přikazujeme...“

⁵⁸ K nim srov. např. VLADÁR, *Pramene*, s. 150–153.

římskoprávní vzdělanosti, zejména boloňské školy glosátorů. Dochází k téměř masovému přejímání institutů římského práva do práva kanonického, jak je už na první pohled zřejmé z nadpisů některých ryze „profánních“ kapitol této kanonické sbírky, např. z obligačního práva ve třetí knize: O výprosách (*De precariis*), O výpůjčce (*De commodato*), O úschově (*De deposito*), O koupi a prodeji (*De emptione et venditione*), O nájmu a pronájmu (*De locato et conducto*), O výměně věcí (*De rerum permutatione*) atd. atd. To se přirozeně netýká jen závazkového práva a vůbec knihy *Extra* – podobně je tomu také v dalších třech dílech Korpusu juris (Dekretály Bonifáce VIII. neboli *Liber sextus*, Klementiny a Extravaganty).⁵⁹

Lze konstatovat, že rozmach římskoprávních studií byl bezprostřední pohnutkou ke stejně prudkému rozvoji kanonistiky, a to už proto, že oba směry si navzájem konkurovaly (srov. např. spory legistů a kanonistů) a stimulovaly se – jak je to u každé konkurence obvyklé – k vyšším výkonům. Platilo však, že každý kanonista byl také znalcem práva římského, a každý legista znalcem práva kanonického, jak to vyjadřovala tehdejší anekdotická formule: *Sine canonibus legistæ parum valent, canonistæ sine lege nihil*.⁶⁰ Zlatý věk římského práva byl prostě i zlatým věkem kanonického práva. Koneckonců oba směry měly stejnou kolébku – Boloňu: tam kolem poloviny 12. století sepsal mnich kamaldulského kláštera sv. Felixe a Nabora a učitel na tamní klášterní škole Gratianus svou zmíněnou už a doslova přelomovou rozsáhlou sbírku kanonického práva, nazvanou po něm nepřesně sice, ale stručně *Decretum Gratiani*,⁶¹ která je ovšem spíše než kolekcí pramenů práva učebnicí kanonického práva, v níž se autor snažil harmonizovat mnohdy vzájemně si odporující právní úpravu; proto sám sbírku označil názvem *Concordia discordantium canonum* – tedy doslova „Uvedení v soulad nesouladných kánonů“. V Boloni také – právě transformací této klášterní školy na právnickou akademii – vzniká v témže dvanáctém století první univerzita na světě vůbec, která se proslavila právě výukou práva – jak kanonického, tak římského. Příbuznost obou monumentálních právních sbírek v právních dějinách – justiniánské kodifikace ve starověku a svodu kanonického práva ve středověku – více než jasně naznačuje i jejich analogický ná-

⁵⁹ K nim VLADÁR, *Pramene*, s. 153–156.

⁶⁰ „Legisté bez kánonů zmohou málo, kanonisté bez zákona vůbec nic.“

⁶¹ K tomu srov. např. Ignác Antonín HRDINA, „Concordia discordantium canonum boloňského mistra Graciána,“ *Právněhistorické studie* 40 (2009): 327–341; VLADÁR, *Pramene*, s. 128–150.

zev *Corpus*, ať už práva světského, tedy civilního, nebo církevního, tedy kanonického.⁶² V kanonickém právu se s označením *corpus juris* pro tuto „sbírku sbírek“ setkáváme poprvé zřejmě na kostnickém ekumenickém sněmu (1414–1418), tehdy ještě přirozeně v rozsahu od Graciánova Dekretu po Klementiny, tedy bez Chappuisových Extravagant, jež vznikly až roku 1500. Na koncilu se mluvilo o zákonech, které jsou *in corpore juris clausæ* („obsažené v korpusu práva“).

Mluví-li Debiński⁶³ o středověku jako o období „okouzlení římským právem“, byli tímto „okouzleným“ jak kanonisté, tak legisté. Vztah kanonického a římského práva ke sklonku té době výstižně vyjádřil vzdělaný kanonista Petr Rebuffus (1497–1557), když napsal, že *jus canonicum et civile sunt adeo connexa, ut unum sine altero vix intelligi possit*.⁶⁴

Kvůli objektivnímu pohledu na věc ovšem nelze zamlčet, že v tomto období – konkrétně ve 12. a 13. století – to ve vztahu kanonického a římského práva (resp. ve vztazích jejich pretendentů) někdy také poněkud zaskřípalo.⁶⁵ Nejprve papež Alexandr III. na synodě v Tours roku 1163 zakázal studium římského práva (spolu se studiem „fyziky“, tj. medicíny) řeholníkům, což bylo celkem pochopitelné: Satanáš převlečený jako obvykle za anděla prý pod záminkou péče o těla nemocných bratří (to v případě „fyziky“) nebo dokonalejšího vyřizování církevních záležitostí (to v případě římského práva) *regulares quosdam ad legendas leges et confectiones physiques ponderandas de claustris suis educit*.⁶⁶ Proto, aby se duchovní muži u příležitosti vědy zase nezačali věnovat světským činnostem, zatímco v duchovních by upadali, „na základě souhlasu tohoto sněmu jsme rozhodli, že vůbec nikomu po složení řeholního slibu či po

⁶² K tomu srov. zejm. Vojtech VLADÁR, „Právne paralely v kodifikáciách cisára Justiniána I. a pápeža Gregora XIII.“ in *Digesta Iustiniani – thesaurus iurisprudentiae*. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferencie uskutočnenej 10. novembra 2017 na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, ed. Vojtech Vladár, Trnava: Právnická fakulta TŮ, 2018, s. 109–137.

⁶³ DEBIŃSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, s. 65nn.

⁶⁴ Citováno z: Alfons Maria Van Hove, *Prolegomena ad Codicem Juris Canonici*, Mecheln: H. Dessain, 1945, s. 527. Překlad: „Kanonické právo a civilní [tj. římské] právo jsou natolik spojeny, že jedno bez druhého si lze sotva představit.“

⁶⁵ Srov. Ignác Antonín HRDINA, „Jak tomu bylo s papežským zákazem studia a výuky římského práva?“ in *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narozeninám*, ed. Tomáš Gábriš – Ondřej Horák – Jaromír Tauchen, Brno: The European Society for History of Law, 2017, s. 265–174

⁶⁶ *Liber Extra* X 3, 50, 1. Překlad: „...některé řeholníky odvádí z klášterů, aby studovali zákony [tedy *leges*, nikoli *canones*] nebo se zabývali medicínou“.

řeholní profesi učiněné na nějakém posvátném místě nesmí být dovoleno opustit klášter za účelem studia medicíny nebo světských zákonů“.⁶⁷ Z obdobných důvodů papež Honorius III. (1216–1227) jen fragmentárně dochovanou bulou *Super specula*, vyhlášenou roku 1219 ve Viterbu, pod hrozbou přísných trestů rozšířil tento zákaz i na světské duchovní: „Chceme a prikazujeme, aby se to rozšířilo na arcijáhny, děkany, plebány, probošty, kantory a jiné duchovní, (...) jakož i na kněze...“⁶⁸ Inu, papežové rozhodovali podle staré latinské moudrosti *sutor, tene crepitam!* („Ševče, drž se kopyta!“) – to by bylo snadno pochopitelné. Jak si ale vysvětlit, že táž bula zakazovala studium římského práva na pařížské univerzitě (!) i v okolí: *Firmiter interdicimus (...), ne Parisiis, vel in civitatibus seu aliis locis vicinis quisquam docere vel audire jus civile præsumat*.⁶⁹ *Ratio legis* zde není zřejmá a odborníci uvádějí různé důvody,⁷⁰ přičemž se vesměs shodují na tom, že v tomto případě hrály roli důvody nikoli odborné, ale politické povahy. Z toho, že se papežský zákaz týká právě Paříže, někteří autoři vyvozují, že v jeho pozadí nemohl stát (jen) nějaký odpor římské kurie vůči světskému (římskému, civilnímu) právu, nýbrž že si jej spíše objednal sám tehdejší francouzský král Filip August II., který nechtěl, aby se ve Francii, kterou nepovažoval za součást Římské říše, šířilo říšské, tedy římské právo; stačí zde vzpomenout na výše citovanou pretenzi glosátorů: *Unum sit jus, cum unum est imperium*. Na druhé straně nelze přehlédnout, že v oné době se právo (římské, ale i kanonické) stávalo prestižní disciplínou na úkor studia teologie a jeho absolventi měli dveře otevřené ke kariéře jak v církevní, tak ve státní správě. Navíc znalci práva římského, tedy legisté, pracovali s justiniánským právem, které v duchu justiniánského césaropapismu zcela automaticky předpokládalo supremaci státní moci nad církví. To ale muselo narazit v době, kdy římsko-germánský césaropapismus se během urputných bojů mezi říší (*imperium*) a papežstvím (*sacerdotium*) měnil v tzv. papocé-

⁶⁷ *Liber Extra* X 3, 50, 3.

⁶⁸ *Liber Extra* X 3, 50, 10.

⁶⁹ *Liber Extra* X 5, 33, 28. Překlad: „Přísně zakazujeme..., aby se nikdo neodvažoval v Paříži nebo v okolních městech či jiných místech konat nebo poslouchat přednášky z civilního práva“.

⁷⁰ Tak např. Paul Hinschius či Friedrich Carl von Savigny spatřují v tomto papežském zákazu snahu o upevnění církevní disciplíny, naproti tomu Johann Friedrich von Schulte či Stephan Kuttner zde vidí spíše důvody politické povahy, popř. odpor římské kurie vůči římskému právu apod. K podrobnostem srov. DEBIŃSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, s. 94–110.

zarismus, tedy hierokratické uspořádání tehdejšího křesťanstva (*unitas christianorum*). Vlivů zde tedy mohlo být a patrně bylo více. V každém případě už Honorius častěji zmiňovaný nástupce Řehoř IX., sám výborný znalec práva, povolil roku 1235 studium civilního práva na univerzitě v Orleánu nedaleko Paříže, až zákaz buly *Super specula* jaksi prostě vyšuměl...

2.3 Období nejnovějšího práva: odstup plný respektu

Po tridentském sněmu, který odvedl – mimo jiné – vynikající legislativní práci, dochází k tzv. „spiritualizaci“ církevního práva, čemuž je třeba správně rozumět tak, že právo církevní (kanonické) se nadále zabývalo jen církevními záležitostmi, jak je to zcela přirozené. V jeho dekretch *De reformatione* nenalezneme žádné normy ryze světského obsahu, jako ještě v nedávno (roku 1500) uzavřeném Korpusu juris, jak bylo výše ukázáno na příkladu Dekretálů Řehoře IX. Právní úprava světských záležitostí se vrátila tam, kam zcela přirozeně patřila, tedy pod světskou jurisdikci. Navíc v důsledku západní reformace přestalo být kanonické právo jednotným právem do té doby jednotného (západního) křesťanstva a stalo se (jen) právem katolické církve. Tento vývoj měl za následek, že se cesty kanonického a římského práva (a stejně tak kanonistiky a romanistiky) začínaly zřetelněji rozcházet. Zatímco světská jurisprudenc (zvláště v Německu) díky snaze po moderním využití římského práva a zvláště Digest/Pandekt (srov. *usus modernus Pandectarum*) s římským právem stále intenzivněji pracovala a jeho instituty tu více, tu méně inkorporovala do moderních občanských zákoníků 19. století – francouzského (*Code Civil*), rakouského (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*), německého (*Bürgerliches Gesetzbuch*) a švýcarského (*Zivilgesetzbuch*), církevní legislativa se zaměřila na provádění dekretů tridentského sněmu. Ke kodifikaci kanonického práva, jakkoli byla tehdy naléhavě potřebná, však v 19. století nedošlo, i když po ní biskupové pozvaní na I. vatikánský koncil úpěnlivě volali a žádali, „aby kanonické právo bylo opraveno a vhodněji uspořádáno po vzoru všech moderních států, tak jako Řehoř IX. neváhal napodobit Justiniána.“⁷¹ Vnější důvodem bylo jistě předčasné ukonče-

⁷¹ Z předmluvy kardinála Pietra Gasparriho ke Kodexu kanonického práva z roku 1917. Oním Řehořovým dílem je zmiňovaný *Liber Decretalium...* (tzv. *Liber extra*).

ní koncilu v důsledku vypuknutí prusko-francouzské války, odvolání francouzské posádky z Říma a následného obsazení papežského státu vojsky italského *risorgimenta* pod vedením Viktora Emanuela. Nelze ovšem přehlédnout, že i kanonistika právě tehdy prodělávala svou vnitřní krizi a obecných obav před pronikáním světského smýšlení (modernismus!) do církevní vědy nebylo ušetřeno ani kanonické právo.

Překvapivě to byl právě papež Pius X., který rozhodně nebyl žádným znalcem církevního práva, jenž svým zákonem *Arduum sane munus*⁷² z roku 1904 nařídil úplnou a výlučnou kodifikaci západního kanonického práva. V čele kodifikační komise nakonec naštěstí stanul vynikající právník širokého rozhledu a pozdější kardinál-státní sekretář Pietro Gasparri, znalec práva kanonického stejně jako římského a stejně jako moderního evropského občanského práva. A ten se hned v prvních řádcích své předmluvy ke svému dílu, *Kodexu kanonického práva*,⁷³ přiznává k právu římskému:

Bylo neustálým předsevzetím katolické Církve, zvláště od té doby, co zákony římské říše byly sestaveny v *Corpus iuris*, aby též posvátné kánony byly sebrány v celek a aby se tak jejich znalost, užívání a zachovávání staly každému snazšími.

A sám papež Benedikt XV. ve své promulgační konstituci ke *Kodexu Provida Mater Ecclesia* mluví o římském právu s úctou jako o „významném památníku staré moudrosti, který právem byl nazván ‚psaným rozumem‘ (*ratio scripta*)“.

Teprve když tento kodex nabyl účinnosti, skončilo římské právo svou mnohasetletou funkci subsidiárního pramene (*fons suppletorius*) kanonického práva: derogační klausule tohoto kodexu v kánonu 6 už římské právo jakožto nadále platný pramen kanonického práva nezmiňuje. Z toho kanonistika jednoznačně vyvodila, že účinností tohoto zákoníku končí platnost (mimo jiné) i práva římského jakožto podpůrného pramene práva.

⁷² K tomu srov. např. Ignác Antonín HRDINA, „100 let od zahájení prací na úplné kodifikaci kanonického práva,“ in *Právněhistorické studie* 38 (2007): 319–326.

⁷³ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu editus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917.

Závěr

Rozešla se tak tehdy církev téměř po dvou tisících let s římským právem? To jistě nikoli. Spíše lze konstatovat, že toto římské právo bylo novým kodexem, který se už ovšem zabývá záležitostmi výhradně duchovními (církevními), natolik recipováno, že již nemuselo figurovat *vedle* práva kanonického samostatně jako subsidiární pramen kanonického práva, nehledě k tomu že díky obecnosti tohoto zákoníku už nemohla nastat situace, kdy by v právně relevantní situaci scházela potřebná právní norma (tedy mezera *v právu* – *lacuna juris*) a bylo by tedy nutno sáhnout po jiném právním řádu; a pokud by se objevila mezera *v zákoně* (*lacuna legis*), podává kodex v kán. 20 recept, jak ji překlenout – jde o způsoby tehdy obecně užívané i ve světském právu: *analogia legis* (rozhodování podle obsahem nejbližší normy), *analogia juris* (rozhodování podle právních principů tam, kde neexistuje ani analogická norma), dále *styllus curiae* (obvyklý úřední postup římské kurie) a konečně ustálené názory právní vědy – *constans et communis opinio doctorum*.

A právě v momentu, kdy se po skoro dvoutisícileté symbióze kanonické právo s právem římským jakoby loučilo, vzdává mu mlčky poslední hold, když přejímá jeho systematiku. Od doby první starobylé kompilace Bernarda z Pavie⁷⁴ z roku 1198 byly totiž všechny následující sbírky kanonického práva členěny do pěti knih podle hesel *judex* (tedy obecná část včetně pojednání o pramenech práva) – *judicium* (procesní právo) – *clerus* (právní postavení duchovních a řeholníků) – *sponsalia*, resp. *con nubia* (manželské právo) – *crimen* (trestní právo). Ale zákonodárce se na počátku 20. století od tohoto věky posvěceného členění odvážně odchýlil a vrátil se k daleko starší systematice justiniánských Institucí navazujících na Gaia, a sice podle hesel *personæ* – *res* – *actiones* – *crimen*, tedy právo personální, věcné (včetně tzv. „duchovních“ věcí – *res spirituales*), procesní a trestní. Zkrátka ovšem nepřišlo ani občanské právo německé, když Pietro Gasparri jakožto šéf kodifikační komise, nepochybně inspirován německým Občanským zákoníkem (*Bürgerliches Gesetzbuch*), předřadil před tento kanonickoprávní materiál tzv. všeobecné normy (*normæ generales*), které nejsou ničím jiným, než obdobou obecné části německé-

---

⁷⁴ K ní i k dalším tzv. „starobylým kompilacím“ (*compilationes antiquae*) srov. např. VLADÁR, *Pramene*, s. 145–149.

ho civilního kodexu.⁷⁵ A i když nyní platný Kodex kanonického práva, vyhlášený papežem sv. Janem Pavlem II. roku 1983, tuto systematiku opustil (podle autora ke škodě věci: teologie je teologie a právo je právo), přesto alespoň jeho sedmá kniha upravující procesní právo je trvalou připomínkou římského procesu, z něž se zrodil kanonický proces a jeho prostřednictvím i procesní řády moderních států.

Období tzv. kodifikovaného kanonického práva (ve 20. století) ve vztahu k právu římskému označuje výstižně Debiński jako „odstup plný respektu“.⁷⁶ A obojího je zapotřebí: vždyť nedostatek odstupu by vedl k anachronistické konfúzi římského a kanonického práva, zatímco nedostatek respektu je vždy projevem ignorance.

Roman Law and Canon Law

Keywords: Roman Law; Canon Law; Church; Reception of Roman Law

Abstract: The article deals with the relationship and interaction of Roman and canon law. The first part (Introduction to Roman Law) describes the developmental stages of Roman law and its "second life" (the process of its reception). The second part (Roman Law and the Law of the Catholic Church) deals with the relationship of Canon Law to Roman Law according to the individual stages of development of Canon Law: in the period of the so-called "old law" (*jus antiquum*), where the principle of *Ecclesia vivit lege Roman* is shaped; in the period of the so-called "new middle age law" (*jus novum medii aevi*), when Roman law became an official supporting source of canon law, and in the period of the so-called "latest law" (*jus novissimum*), when the Code of Canon Law of 1917 no longer recognises Roman law as a subsidiary source of canon law. Roman law thus definitely becomes a historical right in the Church.

prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc.
Katedra právních dějin
Právnická fakulta ZČU Plzeň
Univerzitní 8
30100 Plzeň
i.a.hrdina@strahovskyclaster.cz

⁷⁵ Srov. Ignác Antonín Hrdina, „Civilistické kodifikace 19. století a Kodex kanonického práva (Pocta PhDr. Karlu Waskovi k 60. narozeninám),“ in *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, ed. Marie Wasková, Plzeň: vlastním nákladem, 2011, s. 167–173.

⁷⁶ DEBIŃSKI, *Kościół i prawo rzymskie*, s. 113nn.